

ԱՆԴՐԱՆԻԿԻ
վերջին շին

Bookmark

Սուսաննա Հարությունյան

ԱՆԴՐԱՆԻԿԻ
վերգին շին

վե՞ր

new
mag

ԵՐԵՎԱՆ
2023

ՀՏԴ 821.19-31 Հարությունյան
ԳՄԴ 84(5)-44
Հ 422

Հ 422 Հարությունյան Սուսաննա
Անդրանիկի վերջին ծին: Վեպ / Ս. Հարությունյան.- Եր.:
Newmag, 2023.- 292 էջ:

Վեպի գլխավոր, բայց չերևացող հերոսն Անդրանիկ զորավարի վերջին նժույզն է, որ վեպում է ու հերոսների հիշողության մեջ և ուղեկցում է նրանց պատմության ամբողջ ընթացքում: Վեպի գործողությունները ծգվում են ավելի քան մեկ դար՝ 1918-2020 թթ.: Առաջին մասի դեպքերը տեղի են ունենում Սևանի ավազանում: Ներկայացվում է հայոց պատմության 20-րդ դարի ամենադրամատիկ էջերից մեկը՝ Զոդուն Սիլիկյան եղբայրների սպանությունն ու, որպես վրեժ, Զոդու օպերացիան: Երկրորդ մասում վեպի վերջին հերոսի՝ Մովսեսի հուշերն են: Էպոպեա, որի առանցքում պապերից որդիներին ու թոռներին անցած արժեքներն ու խնդիրներն են:

ՀՏԴ 821.19-31 Հարությունյան
ԳՄԴ 84(5)-44

Գիրքը հրատարակվել է
ՀՀ Կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի
Նախարարության աջակցությամբ:

ISBN 978-9939-884-89-9

Սուսաննա Հարությունյան «Անդրանիկի վերջին ծին» © 2023, «Նյու Մեգ» ՍՊԸ
Այս գրքի հրատարակության իրավունքները պատկանում են «Նյու Մեգ» ՍՊԸ-ին:
Իրավունքները ձեռք են բերվել հեղինակի հետ կնքած պայմանագրով:

Բովանդակություն

Մաս առաջին	7
Մաս երկրորդ	173

Bookmark

ՄԱՍ ԱՌԱՏԻՆ

Bookmark

Գլուխ առաջին

Առաջին դատը կարճ տևեց: Այն ընդամենը մի ապշահար նախադասություն էր, որն արտաբերեց Անդոն, երբ առաջին աքլորականչին շուլավվեց վերմակի մեջ, երկրորդին բարձր քաշեց գլխին, երրորդին քնաթաթախ նայեց պատուհանից ու տեսավ թանձր, մաղձոտ մութը: Բայց երբ հաջորդականչերին աքաղաղի ձայնին խառնվեց կովի բառաչը, խիղճը տանջեց. վրայից նետեց վերմակը, բնազդաբար ճանկեց մեխից կախված քուրքն ու փափախը... դրսում որոշեց թեթևանալ, բայց շավարի կոճակն արձակելուն պես ցուրտը ծակծկեց փորատակը, ու վախեցավ՝ ճուճուպլորը ցուրտը չտանի, ավելի լավ է՝ հասնի կվանոց*։ Գոմի դռանը չհասած՝ հայացքն առավ ձնից դուրս ցցված մի բանի: Գյուղի եզրին ապրելու լավն էն է, որ բուքը երբեմն-երբեմն անտառից քոթուկներ է թռցնում-բերում, իսկ գիշերվա բուքը լեռն էլ քոքահան կաներ... Ուրախացավ, ցրտի հերն էլ անիծած, կտանի, վառելիք է: Կեղևակալած ձյունը ճթճթացնելով մոտեցավ, ոտքով հրեց: Ձների միջից մարդու փայտացած մի ծունկ դուրս թռավ: Խաչակնքելով ու չարի դեմ աղոթք մրմնջալով՝ չորեթթաթ քանդեց ձյունը: Սարսափելով վազեց սահնակի հետևից: Ձյան փափուկ խավի տակ մեկ խրթոցով կոտրվում, մեկ

* Կվանոց - գոմի մեջ հատուկ փորած փոս, որտեղ հավաքվում են անասունների կեղտն ու մեզը (կու՝ անասունի կեղտ, բառից): (Ծանոթագրություններ՝ հեղինակի):

դիմադրում էր ամբողջ ամիս կեղևակալած, համարյա սառույց դարձած շերտը: Տեսնելով, որ ձյունը ծնկներից է, որ մի ոտքը խրվեց, իսկ մյուսը մնաց քարացած կեղևի վրա, հասկացավ, որ այստեղ սահնակ չի հասնի: Անզոր կանգ առավ. զարգանդելով ու ակնածանքով նայեց ձնակուղյ դիակին: Շրջվեց, որ գնա: «Մինչև օրը կարգին բացվի», – արդարացավ ինքն իրեն, հարևաններին ձեն կտա, մի քանի հոգով կգան, կտանեն: «Մեկ ա, մեռած ա, երկու ժամ էսկողմ–էսկողմը բան չի փոխի, արդեն եղածը եղած ա»: Մի երկու քայլ արեց, աչքերը վեր հառելով տեսավ իր իսկ սառցակալած թարթիչներն ու հոնքերը. «Բա որ թիփի* անի... լրիվ կծածկի, տեղը չի երևա»: Ձեռքերը բերանին հովանի արած՝ շրջվեց տան կողմն ու բղավեց՝ Միսակ, բայց ցուրտը հենց շուրթերի վրա սառեցրեց բառն ու փաթիլների հետ նետեց ցած: Վերադարձավ՝ ինքն իր հետ խոսելով. «Անդո ջան, ասենք թե՛ փետ ա... Որ փետ լիներ կշալակեիր, չէ՛, կտանեիր: Փետ ա, փետ, քոթո՛ւկ...», – ինքն իրեն համոզելով ու սարսափը զսպած՝ ոտքերի կողմից քաշեց: Զարիուրեց սառնեսառը՝ չոր մարմնի դիպչելիս, բայց մահվան հանդեպ ունեցած ակնածանքը ստիպեց կուլ տալ վախը: Դեմքը ծամածռելով շալակն առավ... հասցրեց հացատուն, գետնին դնելով դարակից խլեց օղին, դրեց բերնին ու մի շնչով կռճեց: «Անդո՛, դու մարդ ես, հրեշ չես, էս Աստու պատիժը որ քեզ ա ռաստ էկել, պիտի տակից դուրս գաս», – ասաց՝ թաց գետնին նայելով: Ցախավելով ավլեց դիակի վրայի ձյունը, հասավ դեմքին ու ճանաչեց... Աթամին: Վախն ավելի ուժեղացավ, դրան գումարվեցին ցավն ու

* Թիփի – փոթորիկ

խղճահարությունը: Նրան դրեց թոնրաշրթին, թեև վստահ էր՝ մահացած է, բայց արաղ լցրեց բերանը, ու, երբ սա ցնցվեց, Անդոն ոգևորված գործի անցավ. արագ-արագ ցախ գցեց թոնիրը, վառեց, շոր փռեց տակը, սկսեց ձեռոտտը շփել, իր բերանը խոթելով՝ գոլորշի փչեց նրա փայտացած մատներին: «Աթամ,- գոռում էր,- մի սառնամանիքն ինչ ա քո նման ջահելի համար, քո ինչ մեռնելու տարիքն ա, Աթամ», - գոռում էր՝ ինքն իր ծայնից քաջալերվելով ու՝ շրփ, շրփ, շրփ, ծեծում էր Աթամի մարմինը՝ դեմքը, ձեռքերը, ոտքերը, որ նրա պաղած արյունն արթնանա:

«Սաթրջան ա», - նրա կապտած մարմնին նայելով՝ վազեց սրահ, բերեց թրաշի ածելին ու երակը կտրեց: Աթամի երակից լերդացած սև արյուն ելավ, և հենց այդ պահին, դեռևս պեծկտացող մոխրի, Աթամի տնքոցների ու զարմանքի մեջ, Անդոն լերդացած արյան պես դուրս տվեց իր կասկածը. «Աթամ, ո՞ր ա քո ձին, ախր դու ձիով գնացիր»:

Կարմրաբաշ, ջահել ձին... որն այդ օրն Աթամի հետ ոչ թե եկավ, այլ ուղղակի կաթեց արևի պնչից Օձաբերդի ճանապարհին, շիկացած, ասես կրակ: Երկինքը փուլ եկավ այդ օրը դիող-զուռնայի ծայնից, սարերը ցնցվեցին, ձորերը դմբդմբացին: Մինչև անգամ չարքերն էն աշխարհում քնահարամ եղան պարողների ուրախության կանչերից: Ձին ցուլցում էր օդի մեջ՝ կարմիր բաշը ծածանելով, թամբի վրա Աթամին ճոճելով, ձին համարյա հասել էր արևին, ու դժվար էր հասկանալ՝ նրանցից ո՞վ է ավելի շատ լույս տալիս... Դիող-զուռնայով, գաթա-հավայի սինիները պարեցնելով, խանդավառված ու հետաքրքրասեր թափորով նրանց դիմավորեցին գյուղի տակ: Աթամը թռավ-իջավ ձիուց ու, սանձը բռան մեջ

հավաքած, գյուղացիների հետ պարում էր ձիու առաջ: Ձին փնչփնչացնելով հալվա էր ուտում դնչի տակ խոթած սինուց: Պառավներից մի երկուսը մոտեցել, համբուրում էին ծոպավոր թամբը, որի վրա երբևէ Փաշան էր նստել: Ձին Անդրանիկ փաշան էր նվիրել: Աթամի պատմելով՝ Փաշան ասել էր. «Աթամ, դու ուժեղ ես ու անվախ, լավ զինվոր ես. ա՛ն էս իմ վերջին ձին քեզ նվեր... դու արժանի ես իմ Կարմրաբաշ ձիուն»: Այն, որ ձին նվիրել էր Փաշան, գյուղացիներին ստիպում էր ձիու հետ ավելի ակնածանքով վարվել, քան հեծվորի: Գյուղացիները երիվարին սիրում ու գուրգուրում էին սուրբ հավատի նման, հալվա ու գաթա էին կերցնում, մինչև գնդապետ Սիլիկովները, որոնց գեներալ հորեղբայրն ուղարկեց հայ-թաթարական բախումներին վերջ դնելու, ճանաչելով Անդրանիկի կարմիր բաշով ձին, Աթամին համհարզ վերցրին, և Աթամը միացավ նրանց՝ ձին գյուղից տանելով:

Դրսում ոռնում էր բուքը, ներսում տնքում ու զառանցում էր Աթամը: «Միլլային պիտի խաբար անել, մոլլային», – մտմտաց Անդոն, – ...եթե Աթամը մեռնի... գյուղացիք ինձնից հաշիվ կպահանջեն»: Բայց՝ բո՛ւք: Ի՛նչ անի, ի՛նչ լուրն ուղարկի: Բքի ոռնոցի ու Աթամի տնքտնքոցների միջով մտավ գոմ, ոտքով հրեց կողքի ընկած-քնած ավանակին, էշի վզից հանեց բոժոժների խուրձը, որ կախում էին անասունին բժժեցնելու համար, որ սա բթանա, հոգնածություն չզգա ու շարունակ աշխատի... հանեց բժժանքը, պինդ կապեց գերանդու պոչից ու երդիկից դուրս տնկեց բքի առաջ: Բուքը ոռնաց ու զնգզնն-գացրեց, է՛նքան ծնծղացրեց զանգուլակները, բերանն առած է՛նքան ծամծմեց, մինչև ինքն էլ բանող ավանակի պես բժժեց, մոռացավ հոգնություն և երեք օր վայեց... Երեք օր ու գիշեր

բուքն ահագնացած վայեց՝ իր ներսի ամբողջ դառնությունը՝ պաղություն, ծյուն ու մառախուղ, թափելով գյուղի գլխին: Միմ ու լամպ մարեցին այդ ցրտից, վառարաններից քամին ներս հրեց ծուխը, չթողեց՝ օդ մտնի, հանգրեց կրակ ու պեծ: Բքի սովոր մարդիկ երեք օր ու գիշեր դուռ ու լուսամուտ չբացեցին, ջուր հանեցին գոմերի անկյուններում փորված ջրհորներից, դարման փռեցին գոմերի մյուս անկյունում, չուլուփալաս լըցրին վրան ու քնեցին՝ անասունների շնչից տաքանալով: Երեք օր ու գիշեր Անդոն Աթամի հետ մնաց փակված հացատանը, թոնիրն անընդհատ բոցեց և, երբ փայտ ու աթար հատան, որպես վառելիք օգտագործեց գրտնական ու տարվա խմելիք արաղը: Հենց էդ նույն արաղով էլ անընդհատ շփեց նրա ձեռուտը, ինչքան չուլուփալաս գտավ, լցրեց Աթամի վրա: Եվ հենց Աթամը կենդանության նշան էր ցույց տալիս, նա կասկածամիտ ժպտում էր. «Ձին, Աթամ, ինչ եղավ ձին»: Չորրորդ օրը, երբ երկնքում բքախեղդ արևը հիշեց, որ ինքը դեռ գոյություն ունի, մարդիկ բացեցին դուռ ու լուսամուտ: Եվ մոլլան սահնակն առած գնաց զանգուլակների կանչին ընդառաջ:

Աթամին պառկեցրին սահնակին, կապկպեցին, բայց բուքը դեռ ավալ-թավալ էր գալիս ծյան կեղևակալած երեսին: Անդոն թիակն առած դեմից մաքրելով գնում էր, մոլլան լծվել էր սահնակին, քաշում էր: Երբեմն-երբեմն մատները խոթում էր վզի ու պարանի արանքը, որ մաշկը չկտրի. «Բն, Աթամ ջան, ասում էր շնչահեղձ՝ ձայնը փչելով մարած բքի բերանի մեջ, հիմա որ ձին էստեղ լիներ, հերդ էսքան չէր չարչարվի», - ու լքլքալով քայլում էր առաջ:

Առաջին պահին գյուղը մայրական բնագոյով ձեռուտոտ ընկած Աթամին փրկեց, ուղղակի խլեց մահվան ճանկերից:

Արջի ճրագուն, որ պառավներն առել էին եղեգնաձորցի առևտրականից՝ տեղը գառ ու հավ տալով, փայտե գդալի մեջ հալեցրին ու տրորեցին ամբողջ մարմինը, տերտերը չխընայեց՝ ամբողջ տարվա պատարագների հասանելիք մեռոնը քսեց նրա ճակատին ու քունքերին, արծաթե մեռոնամանթռչունի կտուցը նրա բերանին կպցնելով՝ մեռոն խմեցրեց: Ու բոլորի աչքերը երկինք հառվեցին, բոլորի բերանները՝ մեղավոր թե անմեղ, աղոթք մրմնջացին, կավե մեծ պուլիկն իրար փոխանցելով՝ ջահել աղջիկները հավաքեցին իրենց արցունքները լացի ամանի մեջ, ու երբ պուլիկը լցվեց, բերանը մեղրամոմով զմռսեցին, տարան, թաղեցին եկեղեցու բակում, որ Աստված սփոփի իրենց մեծ վիշտը: Ցուրտ ու բուք արհամարհելով՝ մարդիկ գալիս-շրջապատում էին փայտե, կոպիտ մահճակալն ու խեղճ-խեղճ նայում Աթամի երեսին:

— Աման, Տեր Աստված, մեղք ա, ջահել ա, — մղկտում էին, — չհաշված ձին...

Երբեմն-երբեմն մեկնումեկը տեղից վեր էր կենում, ականջը դնում Աթամի կրծքին:

— Ընչո՞ւմ ա, — հարցնում էին նստածները:

— Ուց որ թե..., — լինում էր պատասխանը:

— Մեզ հաստատ ա պետք իմանալ, — զգալով, որ երկար նըստելուց ոտքերը բռնվեցին, Գալեն գնաց հայելու կտոր փրնտրելու, — եթե ողջ ա, հայելին պիտի քրտնի:

Նա գնաց-հասավ Սարի թաղ, Արամայիսի նորահարսից ուզեց օժիտի հայելին, բերեց: Բայց հայելին էլ բան չհասկացավ... «Չքրտնեց, — սարսափած՝ հայելին շուռումուռ տվեց, էլի հիվանդի քթին մոտեցրեց Գալեն: — Մեռած ա»: Հայելին ասում էր՝ մեռած ա, ձեռք էին տալիս՝ ճակատը տաք էր: Ու մարդիկ

չգիտեին՝ ինչ անեն, պահելու համար ողջ չի, թաղելու համար մարմինը տաք ա, չի փետացել: Գալեն հայելին մեղավոր-մեղավոր խոթեց գրպանն ու նստեց հիվանդի ոտքերի մոտ:

— Մեր կնգան ասել եմ՝ կարմիր աքլոր տանի Զարոյի Ավեդրան, մատոյի...

— Էսի աքլորի բան չէ,– ասաց Զիոն, որ խորապես ու լրջորեն հավատացած էր, որ Աստված մարդուն իր իսկ պատկերով է ստեղծել,– ավելի մեծ անասուն ա պետք...

Գերեզման փորելն ամեն մարդու բան չէ, դրա համար էլ Զիոն ծովինարցիներին բերեց: Կյանքը հարգող, նորմալ մարդիկ էին, մատաղի միսն էլ ամաչելով վերցրին, ասում էին՝ ամոթ է դրա համար բան վերցնելը: Բայց տերտերի դեպքում մատաղի միս առաջարկելն արդեն էն չէր, մարդը պիտի աղոթք կարդար, օվսաննա երգեր, խաչով օրհներ... Ու խոնավ փոսի եզրին կանգնած՝ տերտերը մտածում էր՝ ճիշտ էր իր գալը: Ախր հենց ինքը թույլ չտվեց գերեզմանոցում փոսը փորել, գյուղացիք էլ ընտրեցին գետափից վեր՝ դռերը: Էնտեղ ապրող որդուբլուժը բծախնդիր չեն, նրանք կյանք ու մահի հարցերը չեն քննարկում... Տերտերը դեռ զմռած* կանգնած էր, երբ Զիոն վազեց իրենց տուն, վերցրեց ոտները պրած** թելով կապած երկու կշկչան աքլոր, որ կնոջը հրամայել էր տանել Զարոյի Ավեդրան՝ Աթամի համար մատոյելու. «Էլի

* Զմռած – «մռայլված» բառի գերադրական աստիճանը

** Պրած թել – կապրոնե թելի տեսակ